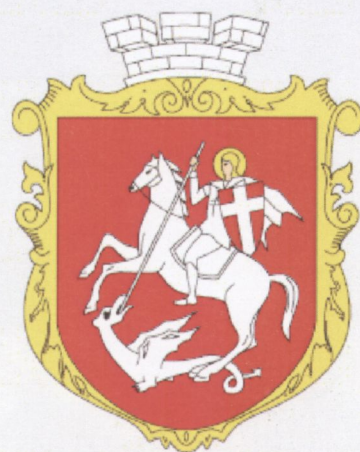

**Минуле і сучасне Волині та Полісся.
Християнство в історії і культурі
Володимира-Волинського та Волині.**

Науковий збірник

Випуск 47

м. Луцьк, 2013

Управління культури Волинської облдержадміністрації
Володимир-Волинська міська рада
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Відділення Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі при СНУ
Волинський краєзнавчий музей
Володимир-Волинський історичний музей
Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир»
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Державний архів Волинської області
ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба
України» Інституту археології НАН України
Волинська обласна редакційна колегія тому «Звід пам'яток історії та культури
Волинської області»

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині.

Науковий збірник

Випуск 47

*Матеріали XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
присвяченої 1025-й річниці Хрещення Київської Русі
та першої писемної згадки про м. Володимир-Волинський,
м. Луцьк – м. Володимир-Волинський, 19-20 червня 2013 року*

м. Луцьк, 2013

УДК [93 + 02] (477.82) 08
ББК 63.3 (4 УКР – 4 ВОЛ) я 43+78.33
В 62

Минуле і сучасне Волині та Полісся. Християнство в історії і культурі Володимира-Волинського та Волині. Науковий збірник. Випуск 47. Матеріали XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. Упоряд. А. Силук. – Луцьк, 2013. – 332 с., іл.

У науковому збірнику вміщено статті та повідомлення учасників XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції, яка відбулася в м. Луцьк і м. Володимирі-Волинському 19-20 червня 2013 року, присвячені археології, історії, культурі та етнографії Володимира-Волинського і Волині в контексті української та світової історії. Окремий розділ присвячено ролі християнства в історії та культурі краю.

Розраховане на науковців, краєзнавців, освітніх працівників та широке коло шанувальників минувшини.

Редакційна група: *Геннадій Бондаренко,
Анатолій Силук,
Богдан Зек,
Микола Мігас,
Ігор Маркус.*

Відповідальні за випуск: *Анатолій Силук.*

Технічний редактор: *Олександр Трофімук.*

**Матеріали надруковані в авторській редакції.
У разі передруку посилання на науковий збірник обов'язкове.**

Видання здійснене в рамках Регіональної програми розвитку культури, мистецтва і туризму в області на період 2011-2015 роки та за фінансової підтримки Володимир-Волинської міської ради.

© Волинський краєзнавчий музей, 2013

50. Симпсон Ж. *Викинги. Быт, религия, культура* / Пер. с англ. Н.Ю. Чехонадской. – Москва: ЗЛО Центрполиграф, 2005.
51. *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*. – Москва: Русский язык, 1989. – Т. 2 (вѣзлкатѣ–добродѣтели).
52. *Сокращенный летописный свод 1493 г. // ПСРЛ*. – Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1962. – Т. 27.
53. *Сокращенный летописный свод 1495 г. // ПСРЛ*. – Москва, Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1962. – Т. 27.
54. Соловьев С.М. *Сочинения в восемнадцати книгах*. – Москва: Мысль, 1988. – Кн. II: история России с древнейших времен. – Т. 4, гл. 2.
55. Срезневский И.И. *Материалы для словаря древнерусского языка*. – Санктпетербург: типография Императорской Академии Наук, 1893. – Т. 1: А–К.
56. Татищев В. *История российская с самых древнейших времен*. – Москва: Напечатано при Императорском Московском Университете, 1768. – Кн. 1, ч. 1.
57. Татищев В. *История российская с самых древнейших времен*. – Москва: Напечатано при Императорском Московском Университете, 1773. – Кн. 2.
58. Татищев В. *История российская*. – Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003. – Т. 2.
59. Успенский Ф.Д. *Скандинавы. Варяги. Русь: Историко-филологические очерки*. – Москва: Языки славянской культуры, 2002.
60. *Устюжские и Вологодские летописи XVI–XVIII вв. // ПСРЛ*. – Ленинград: «Наука». Ленинградское отделение, 1982. – Т. 37.
61. *Хронограф редакции 1512 г. // ПСРЛ*. – С.-Петербург: Типография М.А. Александрова, 1911. – Т. 22, ч. 1.
62. Шемберко Т., Ошуркевич О. *Звичай когутання на Західній Волині та Поліссі // Міфологія і фольклор. Загальноукраїнський науково-освітній журнал*. – 2008. – № 1. – С. 126.
63. Gloger Z. *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978. – Т. 2: D–K. – S. 170.
64. Gloger Z. *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978. – Т. 3: K–P.
65. Strykowski M. *Ktora przedtym nigdy swiata nie widziala Kronika polska, litewska, zmodzka y wszyskiey Rusi [...]*. – Krolewiec: Drukowano v G. Osterbergera, 1582.

Ігор МИЦЬКО (Львів)

ЧОЛОВІКИ КНЯГИНИ ОЛЬГИ ОЛЕГІВНИ

І. Літописи та життє

Приватне життя рівноапостольної княгині Ольги-Олени в офіційних за своїм характером літописах та життєх висвітлено скромно. В «Повісті минулих літ» лаконічно згадано про одруження Ольги 903 року з князем Ігорем: «*приведоша єму жену ѿ Плескова (Пскова. — І. М.) именемъ Ольгу*»[32,20-21]. Пам'ятка також оповідає про невдале сватання деревлянського князя Мала 945 року, після того, як його одноплемінники вбили Ігоря[32,43-44]. Тут-таки вміщено і сюжет про намір Костянтина VII взяти шлюб з Ольгою під час її подорожі до Царгорода 957 року[32,50] (насправді імператор вже був одружений).

У Степенній книзі, створеній у Москві в середині XVI ст., переказано фольклорну байку: буцімто Ігоря через річку в околицях Пскова перевозила Ольга-дівчинка, князь грубувато залицявся до неї, а майбутня дружина дала йому гідну відповідь[34,7-8].

Російський регіональний літопис «Кронік Псковській», відомий за списком 1689 року, повідомляє про два одруження Ольги[40,113]. Чому ж у «Повісті...» не згадано іншого шлюбу княгині? Насамперед тому, що в офіційному державно-церковному джерелі годилося зображати святу як особу, що ревно дотримувалася християнських приписів стосовно кохання та сім'ї. До замовчування, вочевидь, спричинилися і намагання редактора літопису — Мстислава-Гарольда — вилучити з Ольжиної біографії всі південноруські сюжети. Той новгородський, а згодом і київський, володар (†1132) переінакшив найдавніший український літопис у відповідному дусі: «*Князь выдвинул рядом с Киевом Новгород и поставил начало государственности на Руси в связь с приглашением в Новгород норманского конунга... Легенда о Рюрике и его анекдотических братьях оттеснила на второй план легенду о Кие, Щеке и Хорыве*»[37,298].

Мстислав вибудовував історично-юридичні підстави, щоб обґрунтувати своє сходження на головний престол Русі та заміну місцевих намісників представниками новгородського клану (через вигадану участь мешканців Півночі Русі в містобудівельних процесах у Смоленську, Любечі, на Київщині; у військових походах [32,16,106,20]). В штучній концепції першості тих племен у творенні руської держави центральне місце посідав князь Олег. Тому в літописі період діяльності князя змістили на півстоліття назад, поселили

його в Новгороді, приписали йому лаври засновника Київської держави (він 882 року начебто переніс столицю з Новгорода до Києва) і врешті «умертвили» його 912 року.

Насправді Олег († 943) ніколи не був на землях майбутньої руської Півночі. Як представник данської династії, яку шведи вигнали з батьківщини, Олег не мав що робити у шведських факторіях[30]. Та й Новгород був заснований аж 1044 року[11,78-108].

З огляду на такі самі міркування редактори літопису приховали відомості про те, що донькою і спадкоємицею князя Олега була княгиня Ольга; замінили місце народження «матері князів руських» — підкарпатське Пліснесько, в X ст. одне з найбільших міст Слов'янщини[26,61] — на північноруський Плєсков/Псков, невелику варязьку факторію в землях балтських та фінських племен.

II. Пліснеська легенда

Пліснеськ (тепер с. Підгірці Бродівського району на Львівщині) містився на давньому галицько-волинському кордоні. Засноване ще в VII ст. слов'янське поселення до початку X ст. входило до складу Великоморавської держави. Десь у першому десятилітті X ст. туди переїхав з Полаб'я данський князь Гельга/Олег. Одружившись з донькою київського володаря Будимира, емігрант отримав як віно дружини Прикарпаття. Правдоподібно, столицею тих земель став Пліснеськ, де і народилася Олегова донька Гельгі/Ольга. Одним з аргументів на користь такого твердження є місцева легенда, відмінна від книжкових за походженням переказів про святу, зафіксованих на українському Поліссі та Півночі Росії[26,68-69].

Найдавнішу згадку про Ольгу виявлено в грамоті луцького єпископа Гедеона, виданій 1663 року прикарпатському монастиреві:

«...Ѡбитеѣ? Ст?аѣ Плѣсницкаѣ поѣ Іменеѣ храму
Прѣвбраженіѣ Гѣ?пднѣ... уфуѣ доваѣ а єсть, Ѡ Сѣ?тыѣ памѣти бл?гочестивой Кнѣжни Єлени,
Ѡ лѣта вочлвченіѣ Гѣ?да нш?его Іс? Хрѣ?та тисѣча сто Ѡсмьдѣсѣтого»
[14,311].

За джерело інформації, правдоподібно, правив напис у храмі, зафіксований у монастирській хроніці 1699 року. Церква

«збудоваѣ на єсть Ѡ кнѣжни Єлени, ... даѣ того
пѣвный и виразниѣ докумеѣтъ наѣ Црѣ?кими врати внутрь Ѡлтарѣ, втїє Слова напиѣ: ꙗр?п.
Року: Гони Батый Єлену Кнѣжну Сѣй монастирь создавшую аже и Црѣ?ковъ Сїю вто времѣ
таѣжѣ сѡвружи Кнѣжна»

[13,102-103] (будівля не збереглася, на її місці в першому тридцятилітті XVIII ст. звали мурований храм).

Напис з'явився десь наприкінці 1650-х років, коли ченці заповзялися оформити статус монастиря юридично. Ідею про створення обителі монахи запозичили з життя св. Ольги: княгиня, прийнявши Христову віру в Константинополі,

«прїємши крѣть и прѣзвїтера. и прїїде
въ своѣ землѣ и тѣѣ крѣть до нѣѣ стоїѣ въ сѣй софїи. въ Ѡлтари на деснѣй странѣ. нмѣа
писмена сице. Ѡбновисѣ роускаа землѣ сѣѣ крѣтоѣ. єгоѣ прїа Ѡга, блѣгѣроѣнаа кнѣгина»
[18,38]. Розміщення напису у святилищі надавало йому беззаперечної достовірності.

Про «князівну Олену, доньку великого князя Всеволода, яка перша фундувала монастир 1180 року» свідчить і латиномовна мармурова таблиця в монастирській церкві. На думку Василя Слободяна, напис викарбувано між 1760 і 1770-ми роками, коли тривали роботи в інтер'єрі храму.

Короткі перекази легенди з уст ченців та мешканців села публікували й мандрівники, після відвідин Пліснеська: «*Mieszkała tam jakaś księżna, czy kr?lewna Helena... lecz potem gdy przyszła wielka potęga pogan, taż księżna długo i mężnie sie broniła, a nakoniec musiała uledz przemocy*»[48,27]; «*W roku 1180 wystawia Xiężna Helena c?rka Wszewołoda Xięzeczia Kijowskiego monaster drewniany, kt?ry tatarzy pod wodzą Batyja razem z miastem, nie uszkodziwszy jednak zamku, spalili*»[52,460]; «*Powieść miejscowa mówi tu o księżnie Helenie, która z bohaterską odwagą broniła przed najeźdźcami Pleśniska, i pogrzebała sie w gruzach jego wraz z swym ludem... Dziś... dowiedzieć się można na miejscu o Buniaku, co miał zburzyć to miasto, i o Olenie kniahini, co z wielkiej mogiły w obrębie zamczyska wzniesionej, wychodzi czasami, i (jak niegdyś za życia) idzie z orszakiem wiernej swej służby na modły na dziesięwszy smętarz i sad ojców Bazylianów, tam gdzie jej niegdyś była domowa kaplica*»[50,515-516,520-521].

У XIX ст. про героїню пліснеської легенди почали говорити як про белзьку князівну, беручи під увагу твердження Яна Длугоша про шлюб польського князя Казімежа Справедливого († 1194). За словами

польського хроніста XV століття, Казімеж «взяв за дружину доньку руського князя Всеволода на ім'я Олена, дівчину, доньку белзького володаря»[46,460; 47,513]. Насправді король одружився з Геленою Замосською, донькою моравського князя[49].

Длugoшеву помилку повторив Францішек Сярчинський: «*Wszewi?d księze belzki, kt?rego corkę Helenę Kazimierz Sprawiedliwy za żonę pojął r. 1168*»[53,15]. Згодом дослідники пов'язали той «факт» з пліснеською героїнею[44,17].

Ширші версії легенди збереглися в публікаціях XIX ст. Перший варіант (1845) стосується до «Валу Ольги» в с. Колтові. Нібито «*втікаючи від татарського вождя Батия, ця княжна перемінилася на шляху і рухалася під землею. І всюди, куди вона прямувала, випинався такий вал. Безпечний захисток знайшла лише на городищі Пліснеську, поблизу Підгорець. Закрившись в городі, вчинила шпир татарським ордам*»[54,38-39].

За другим варіантом (1854), 1180 року татарська орда Батия взяла в облогу Пліснеський город. Оборону тримали донька київського князя Всеволода III Єлена і військовий загін на чолі з боярами Ігорем та Ростиславом. Під час нічного бою перший боярин загинув, а князівна потрапила в полон. Однак Єлену визволив Ростислав зі своїми воїнами, і вона навіть відбила у ворога родову хоругву[26,69].

Така версія легенди виникла, правдоподібно, в монастирському середовищі. Автори скористалися також житієм святої з Прологу кінця XVI століття, який згодом опинився у Воскресенській церкві м. Золочева поблизу Пліснеська. Пам'ятка містить помилкові відомості про те, що Ольга була

«жена ж бояра (замість «Игора»-І.М.) и князя въсеж роускыѣ земля. иж сидѣоу Кієвѣ. по убієній же Игоровѣ нача княжити стосла^в снѣ его»
[18,37-40].

Третій варіант переказу, відредагувавши його в пропольському дусі, надрукував 1866 року Садок Баронч. Цариця Єлена, аби не одружуватися, придумала таке. Таємно вигодувала вош завбільшки з кабана і показувала її претендентам на свою руку. Тих, хто не вгадав, що то за з'ява, страчували. Лише винятково бридкий Шолудивий Буняк розпізнав паразита, і здобув право пошлюбити царицю. Та ж, однак, полишила на нелюба свою державу, а сама рушила з-під Львова до Пліснеська, насипаючи за собою високі важкопрохідні гори. На допомогу цариці кинувся польський королевич. Наздогнавши втікачів, Буняк їх зачарував, і вони провалилися крізь землю разом зі скарбами та поштом. Відтоді цариця може виходити нагору тільки у Великодню ніч, і лише на кілька хвилин. А королевич з військом сидітиме в підземеллі доти, доки не треба буде стати в обороні польської держави.

Давність пліснеської легенди підтверджує норвезька Тидриксага, створена близько 1250 року. Героїнею одного з сюжетів епосу виступає Гільдегунда, донька «великого ватажка і могутнього витязя», володаря Греції ярла Іллі[3,6], сестра Гертнита та Гирдира. Семилітня дівчинка стала заручницею конунга Аттили. Зі своїм коханим Вальтарієм героїня втекла від Аттили, прихопивши його скарби. Висланих навздогін вояків Вальтарій переміг, і одружився з Гільдегундою[27,21]. Сюжет про героїню-заручницю та імена закоханих потрапили до Тидриксаги з бургундської поеми про Вальтарія (IX ст.), очевидно, на підставі якихсь історичних фактів про переслідування княгині Гельги/Ольги («гонитва»).

На таку думку наводить переказ, записаний на російській Курщині, поблизу м. Львова. В сусідній з ним Пригородній Слободі «*существует предание об основании города Львова княгиней Ольгой, сестрой Аскольда и Дира, скрытой здесь этими братьями от чьих-то преследований. На другом, противоположном берегу р. Сейма в Кудинцеве находился ее двор, жили ее бояре, приближенные и слуги*»[42,292]. Там-таки героїня ходила на прогульки. «*Ольга долго жила в Ольгове... была построена кн. Ольгой церковь в честь св. Дмитрия Селунского. Впоследствии был здесь монастырь*»[43,50].

Найправдоподібніше, легенда поширилася завдяки переселенцям з Пліснеська. Крім схожості сюжетів, на користь припущення промовисто свідчать назви населених пунктів, які повторюють топоніміку на батьківщині святої (Ольгов — Олеськ, Пригородня — Підгірці).

Отже, за основу пліснеського переказу правила історія про залицання до царівни/князівни Ольги/Олени. Такий сюжет відображено в «Повісті...» (невдале сватання князя Мала, імператора Костянтина VII), легенді з Львова. Протягом віків оповідь зазнала змін, стала драматичнішою: сватання перетворилося на військові дії. Таку модифікацію, напевно, спричинила, зокрема, і поширена у фольклорі слов'ян весільно-еротична символіка битв, облог, військових походів[9,645-649]. Певну роль тут відіграли і такі візуальні чинники, як обкладені кам'яними плитами сім валів Пліснеського городища, декілька сотень курганів, що сприймалися в народі як поховання полеглих у битвах.

Можливо також, що на первісну канву накладвся хронологічно старший сюжет — про складні обставини одруження Ольжиних батьків (зафіксовані в сагах та французькому епосі[27,24-24; 25,3-12]).

З часом змінилося й ім'я головного героя: ним став хан Буняк, який зажив лихої слави розоренням Києво-Печерської лаври 1096 року. Його згодом заступив хан Батий, провідник монгольських кочовиків, що протягом 1239–1240 років сплюндрували Русь.

На підставі пліснеського епосу в різних місцевостях України виникли легенди про Шолудивого Буняка/татарського хана/Батия, де фігурували героїні з іншими іменами[56,195; 12,103-172] і оповідь часто була пов'язана з «Дівич-горами»[10,3-10] (давніми поганськими святилищами) та городищами.

III. Всеволод

У деяких версіях переказу Ольгу названо донькою київського або белзького князя Всеволода. На джерело такої помилки — Лаврентіївський літопис — вказав Теофіл Коструба[39,311]:

«Престависѧ великаго князѧ Всеволода дщи. именемъ Єлена. и положена быѧ? в цркви стѣѧ Бѣѧ. в манастири юже бѣ создала великаѧ кнѣгыни. и блжѧнаѧ Всеволожа . Феѧ? . сѣ. днѣ на памѧ? стѣго Оукола. сѣѧ?па. целоваша крѣ?ть Ѡлговиѧ? . к великому кнѣзю Всеволоѧ?у. и къ его снѣмѣ. и к Романови. и возвратишаѧ? во своѧ? сѧ»

[31,421].

Найімовірніше, пліснеський монах, не дуже обізнаний з хронологією подій на Русі, на підставі схожості імен та відомостей про фундування церкви пов'язав літописну згадку з Пліснеськом. Отже, в первісному варіанті легенди фігурував ще якийсь князь Всеволод.

Таке рідкісне для слов'янської княжої антропонімії X століття ім'я зафіксував хорватський історик Мавро Орбіні: «*Мартин Кромер і Ян Дубравій широко розповіли про це королівство (Великоморавське. — І. М.), яке проіснувало до 990 р., коли після смерті короля Всеволода (Sueulodo) його землі захопили угорці, поляки, а найбільше чехи*»[51,45]. Звідки походить така звістка, не відомо: такого моравського правителя й дати не згадують ані польський, ані чеський історик, ані інші джерела.

У низці скандинавських саг можна надібати легенду про «Віссавальда з Русі», який сватався до Сигрід Гордої. Та нібито спалила невдалого залицяльника в лазні[4,273; 20,47-51], тобто вчинила те саме, що свого часу зробила Ольга з деревлянськими сватами. На думку більшості дослідників, тут йдеться про Всеволода Володимировича († перед 1015)[4,246,273].

На мій погляд, до саги влився сюжет з українського епосу — про любовний конфлікт між княгинєю Ольгою і якимсь князем Всеволодом (за Мстислава-Гарольда в «Повісті...» той переказ замінили на оповідь про спалення деревлянських посланців). На такий факт прямо вказує записана 1860 року на російській Півночі легенда про Ольгу-перевізницю. Ім'я князя тут Всеволод, а не Ігор, як у Степенній книзі[45,155-157]. Та й грек-афоніт Кесарій Дапонте (1714–1784) у своїй поемі «Княгиня Ольга, або Історія хрещення росів» її чоловіка називає Владиславом[19,8], а таке ім'я за звучанням та сенсом є ближчим до антропоніма Всеволод, ніж власної назви Ігор.

IV. Роман

Іван Вагилевич 1844 року, можливо, в м. Ожидові біля Пліснеська, записав цікаву версію легенди. Боняк «*wystąpił z wojskiem... pod czas panowania Daniela Romanowicza kr?la malej Rusi. Pierwszą jego zdobyczą w księstwie halickiem było... Pleśniańsko... gdzie księżna Helena, wdowa Romana Mścislawicza, matka Daniela zamknęła się była z garstką wojaków. Po spaleniu Pleśniańska za uciekającą księżną wojska szeludywego Buniaka zalały księstwo halickie*»[55,184-185].

У згаданому Лаврентіївському літописі, за кілька сторінок після цитованого вище фрагменту, вміщено оповідь про обставини смерті галицько-волинського князя Романа та про те, що

«Галичане же цѣловаша крѣ?ть къ снѣу юго Данилу»

[31,425]. Отже, хроніка знову правила за підставу для творення ще іншої версії про походження героїні епосу (вдова князя Романа). І сталося так дуже давно. Принаймні, 1665 року вже опубліковано переказ про заснування монастиря біля м. Завалова, перероблений з пліснеської легенди

«Монастырь...

называется Погона, для того, же там Романъ воевода погналъ и догналъ и развѣгнавъ Татарѡвъ», на чолі яких був «Бунакъ (ækw ѡни мовать) але рачей Батый Цар Татарскій» [5,232зв.-233зв.].

Сюжет про князя Романа (в деяких варіантах Михайла, Зельмана = Шолудивого Буняка) та облогу міста, трансформувавшись, зберігся також у дитячій грі «Воротар/Володар»[16,38-39].

Погоньська легенда з сюжетом гонитви недвозначно підтверджує заміну в народній традиції Буняка

на Батия.

V. Боняк

Ким же насправді був той верховода кочовиків? «Бонакъ безбожныи шолудивыйи» (тобто, пархатий) жив століттям пізніше, ніж княгиня Ольга: 1096 року зі своїм військом він двічі нападав на Київ, сплюндрував Києво-Печерський монастир[32,246,221-224,247-248,257,258,303], залишив символічний карб мечем на Золотих Воротах[31,432]. Згодом хан виступив і союзником русинів. Так, завдяки Буняковій кінноті наші князі перемогли угорців під Перемишлем 1099 року. Тоді половець перед битвою напроорокував перемогу:

«æко быѣ
полунощи. и вѣставъ Бонакъ ѡѣха ѡ рати. и поча выти вольчьски. и ѡвыса ему волкъ. и
начаша мнози волци выти. Бонакъ же приѣха повѣда Давыдови. æко побѣда ны есть на
Вьгры»

[32,246].

В українському фольклорі хан виступає здебільшого злим чарівником, вбивцею, проте в деяких пам'ятках — позитивним героєм. За свідченням Івана Вагилевича, про половецького ватажка знали не тільки в Галичині, а й «*na Wołyniu, na Podolu i na Ukrainie, gdzie szeludywego Buniaka nazywają kozakiem i mają o nim osobny mīt, w kt?rym on występuje jako sprzymierzeniec Rusi*»[55,181-182].

Свого часу поблизу Плісеська поширилася навіть пісня, де Боняк виступає як позитивний герой: «*Duma o szeludywym Buniaku na porzecz buskim, tem wainiejsza, ie przymiotem "szary wilk", kt?ry jemu dają, przypomina "Słowo o polku Igora". Będzie to niezawodnie najdawniejsza дума historyczna w całej Słowiańszczyźnie... Wiadomość o tej pieśni udzielił mi W. Sierakowski, obywatel z obw[odu] złoczowskiego*»[55,185] (правдоподібно, Сераковський жив у сусідньому з Плісеськом Ожидові, бо в середині XIX ст. власником містечка був Кароль Губіцький, одружений з Анелею Сераковською). На жаль, Іван Вагилевич, не опублікував пам'ятки; можливо, вона збереглася в когось з його респондентів.

Єдиним поясненням перевтілення чаклуна та вбивці в народного героя може бути заміна одного антропоніма на інший, що ідентифікував особу, в нових часах більше відому. Крім позірної подібності імен, треба брати до уваги також схожі сторінки життєпису. Найкраще така роль підходить болгарському царевичеві Бояну, якого теж вважали чарівником, вовкулакою. Вказівку на заміну героя містить ще один народний переказ.

VI. Лисиницька легенда

Під Львовом є с. Лисиничі (колишній Боярець). В лісі поблизу височіє Чортова скеля (Ігрець), під нею розляглася Оленина долина, неподалік протікають Зміїний потік та річечка Боярець.

За легендою, власником замку на Чортовій скелі був шляхтич Ігор. Десь недалеко жив його брат Володар/Боян, якого господар твердині ненавидів через те, що той успадкував родові маєтності. Ігор оскаженів, коли Володар одружився з Аделею/Софією/Будиславою. З шляхтянкою молодший брат познайомився тоді, коли в гонитві за оленем випадково натрапив на її будинок. Оскільки родові посілости могли колись перейти до братових дітей, Ігор намагався отруїти Володаря, а потім змусив свого сина його вбити. Той, аби відкупити гріх кров'ю, пішов на війну, і загинув у битві під Буськом (містечком неподалік від Плісеська). Володарова вдова пішла в монастир. А Ігор кинувся з замку на скелю, оточений військом сусідів-можновладців. Ті вщент зруйнували фортецю на Чортовій скелі[28,32-34].

Легенда відома лише в німецько- і польськомовних перекладах та переробках; її герої мають архаїчні імена, що їх у першій половині XIX ст. вже не подибувано серед українців.

Усна пам'ятка охоплювала чималий хронологічний період — від Ольги до її онука Володимира; в ній змішалися різночасові події та антропоніми, в різних варіантах присутні різні імена героїв. Деякими деталями переказ нагадує плісеську легенду.

Основний сюжет легенди — конфлікт між братами через жінку/родові маєтності — містить багато спільних рис з розповіддю про Ігоря, якого вбили деревляни за його намагання взяти додаткову данину. За певним фольклорним джерелом, князя вбив проводир того племені — двоюрідний брат Ольжиного чоловіка, який хотів загарбати землі свого кузена[45,156].

Є підстави в Аделі вбачати Аділь, чеську дружину Володимира Святославовича (померла черницею)[29,67-68], а у Володареві — родича того-таки князя, який конфліктував з ним за посілости[33,68;35,158-160]. Антропонім Будислава близький до іменослова роду княгині Ольги: її дідом

по матері був князь Будимир, нащадки якого досить часто отримували імена з часткою –слав[27,27]. Ім'ям Будислав часто називали чоловіків у моравському роді Жиротинів, які вважали за свого пращура князя Олега[29,63-67]. Зрештою, ім'я Будислава могла мати Ольжина матір.

Княгиню Ольгу також згадано в первісному варіанті переказу. Неясними і недоречними у контексті легенди видаються такі вислови: *«мужність предків власника замку дивувала аж болвани на р. Волзі»*, вони *«свої бойові хоругви занурювали у швидкі хвилі Волги»*[28,33]. Для наведених фраз можна знайти лише одне пояснення: спершу в легенді, як і в житті святої, йшлося про те, що княгиня «Вольга» скинула язичницьких ідолів. Погано розуміючи українську мову, перекладачі витлумачили антропонім як назву російської ріки.

Отже, в лисиницькій легенді позитивного героя нарекли Бояном. Таке ім'я є унікальним для українського фольклору, не згадують його і вітчизняні літописи; в X ст. його зафіксовано лише у Болгарії.

VII. Болгарський царевич

Боян-Михайл[24,114-131], що доводився сином болгарському володареві Симеону, начебто міг перетворюватися на вовка чи іншого хижака. Такої слави герой зажив, вочевидь, через те, що як послідовник давніх традицій, він виконував якісь ритуали, присвячені вовкові, легендарному предкові тюрків-болгар.

Яко первісток Боян мав успадкувати трон. Однак батько постриг сина в ченці, а престол заповів його молодшому братові Петру. У 930 році Боян підняв невдале повстання проти брата, довго тримав оборону в одній з гірських фортець. Відтак царевич перебрався на терени Київської держави. Про такий факт свідчить топоніміка (*Симеоновому найстаршому синові, очевидно, належали с. Боюни на околиці Києва*[36,263] та Бояничі на південній Волині), болгарський та український фольклор, «Слово о полку Ігоревім». Автор «Слова...» характеризує нашого героя як такого, що мав дар перевтілення: *«Боянь бо веций, аще кому хотяше пѣснь творити, то растѣкашеться мыслію по древу, сѣбръмъ вѣлкомъ по земли, шизымъ орломъ подъ облакы»*[15,2-3].

В одній болгарській пісні йдеться про те, що Боян з батьком Симеоном підкорив Константинополь (*«златиѣ вратѣ глѣда»*). В пам'ятці відображено історичний факт, коли разом з братом Петром Боян 913 року взяв участь в облозі Константинополя, перебуваючи поблизу царгородських Золотих Воріт.

Така реальна подія в житті царевича лягла в основу українських щедрівок про молодця, що взяв в облогу місто, щоб одружитися з донькою його власника[17,201-214,217-218,250,289]. Вона ж стала підставою двох літописних байок «Повісті...», вигаданих князем Мстиславом. Першої — про неіснуючий похід князя Олега на Константинополь 907 року, другої — про погрозу князя Володимира піти після облоги Херсонеса 988 року на Царгород, якщо візантійські правителі не віддадуть йому за дружину свою сестру Анну.

В іншій болгарській фольклорній пам'ятці оспівано Бояна, що рушив з Балкан у похід по дружину-морав'янку. Великоморавська держава після 906 року, коли її розгромили мадари, розпалася на князівства, які *«сплачували данину і були залежні від угорських племінних вождів»*[56,293]. «Українським» Прикарпаттям, що тоді прийняло протекторат Києва, володів князь Олег. Краківщина, як вважають дослідники, опинилася в складі Чеського королівства (частиною Польської держави ті землі стали щойно 989 або 999 року). Тому, цілком можливо, в пісні йдеться не про етнічну морав'янку, а, наприклад, про княгиню Ольгу, яка жила на поствеликоморавських землях.

Болгарського царевича Бояна на еміграції доля напевно звела з Олегом, батьком княгині Ольги. Таке припущення дає підстави висунути низка пам'яток фольклору, які зафіксували активну військово-політичну діяльність колишнього варяга в тому регіоні. Моравська традиція свідчить про те, що в X ст. на тамтешніх землях, у м. Велеграді, сидів руський князь Олег[29,63-66]. Як відомо, епічним двійником князя Олега був билинний Ілля Муромець, найдавніша зафіксована форма прізвища якого — «Моровлин» — походить від топоніма «Моравія».

За однією билиною, дорогою з Морова до Києва богатир звільнив Себеж (місто поряд з російським Псковом) від облоги трьох заморських царевичів (варягів?) [8,111]. В інших переказах герой визволив узятий у кільце Краків разом з Соловієм Розбійником[23,91] (у реальному житті то був Олегів швагер Разбівой Будимирович). В одній з билин Іллю Муромця названо хресним батьком краківського королевича Петра Петровича[6,N181; 7,N265; 21,387; 22,306].

Низка інших епічних пам'яток оповідає про двох братів королевичів, Петра та Луку Петровичів з «Крякова». Розлучені в дитинстві, ті згодом, не впізнавши один одного, зійшлися в поєдинку і ледь не вчинили кровопролиття. А в польській легенді про краківського дракона княжич Лех — син засновника

міста, Крака — щоб успадкувати престол, вбив свого рідного брата. Останні два сюжети, напевно, відбивають реальний конфлікт між Бояном та його братом Петром у змаганні за болгарський престол.

Тотожність деяких рідкісних сюжетів в українському та болгарському епосах вказує за те, що в первісному пліснеському переказі йшлося про болгарського царевича. Так, за болгарськими легендами, Боян гостював у зміїного царя, відтак його викрали самовіли (самодіви) і, одруживши з наймолодшою з-поміж себе, ув'язнили в печері. Там царевич століттями чекав нагоди, коли народові знадобиться його військова допомога. За найновішими дослідженнями, Ольжин батько, власник Пліснеська князь Олег, походив з данської династії, міфічним предком якої вважали змія. А в варіанті пліснеського переказу, що його опублікував Садок Баронч, королевич також сидів у печері і століттями чекав нагоди допомогти країні, коли їй загрожуватиме смертельна небезпека.

Такі спільні генетичні паралелі також підтверджують реальність зв'язку Ольги та Бояна.

VIII. Князь Михайл

Така особа фігурує в українській народній творчості лише в тих пам'ятках, які містять деталі пліснеського епосу (малоймовірно, що до князя Михайла стосується невиразна згадка про владика Михайла Болгарина, який перебував в оточенні св. Володимира [38,86; 2,63]).

В Трипіллі побувала така легенда. *«О ней (Дівич-горі. — І. М.) сохранилось в народе темное предание, что когда-то жила там одна княгиня девица. Что князь Михаил шел из Киева бором, потом через Чистый брод, который войско его, взявши по Триполью земли, засыпало плотиною. Потом хотел идти мимо Триполья, но девица не пропустила стрельбою из замка. И князь должен был раскопать выше Девич-горы другую гору для прихода. Но зато он проклял девицу и она провалилась в землю»* [41,480].

Про любовний конфлікт та погоню йдеться в піснях про «князя Михайла», записаних на Пінщині [16,56-57].

Джерела дають підстави вбачати Бояна і в оборонцеві Києва Михайликові, відомому за українськими співомовками та їх ремінісценціями в російських билинах [8,233-249]. Сюжет фольклорних пам'яток такий. У Києві жив царевич/князь/богатир Михайлик. Якось татари взяли в облогу місто, а їхній ватажок Батий зажадав видати героя. Коли кияни погодилися виконати вимогу, Михайлик взяв Золоті Ворота на спис і, пройшовши невидимим через ворожі позиції, подався до Константинополя. В Царгороді герой чекав, коли настане кінець світу або коли батьківщині загрожуватиме небезпека, щоб надати їй допомогу (так, як це робили Боян у болгарській та королевич — у пліснеській легендах).

Кияни вважали (це зафіксовано, зокрема, і «в одном рукописном Синописе»), що їхні Золоті Ворота «выломаны и как трофей отвезены Боняком в Половецкую землю» [1,156,80]. За основу такого припущення правила вже вказувана згадка про те, що 1096 року хан покарував київську браму мечем. Згодом той епізод трансформувався в оповідь про половчанина, який вивіз ворота на свою батьківщину. Оскільки і Боян-Михайло, і Боняк мали певний стосунок до Золотих Воріт, їхні образи злилися в один.

Такі відомості вдалося «вилуштити» з численних фольклорних пам'яток. Любовно-матримоніальні історії княгині Ольги — невдале залицяння якогось Всеволода та шлюб з Бояном — належить датувати приблизно першою третьою Х століття. Спочатку дістав відкоша князь Всеволод (у легенді про перевізницю Ольга була ще дівчинкою). А з болгарським царевичем Ольга одружилася і розлучилася десь на початку 930-х років, бо наприкінці того-таки десятиліття вона вже народила князеві Ігорю сина Святослава.

Маю надію, дальше вивчення фольклору європейських народів дасть змогу точніше реконструювати реальний перебіг подій та деталі описаних епізодів у житті великої київської княгині Ольги Олегівни.

Джерела та література

1. Берлинский М. Краткое описание Киева. — С.-Петербург, 1820.
2. Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861–1996). — Львів, 1996.
3. Веселовский А. Русские и вильтины в саге о Тидрике Бернском (Веронском) // Известия Отделения русского языка и словесности. — 1906. — Т. 11. — Кн. 3. — С. 1-190.
4. Войтович Л. Княжа доба: Портрети еліти. — Біла Церква, 2006.
5. Галатовський І. Небо нове. — Львів, 1665.
6. Гильфердинг А. Ф. Онежские былины, записанные летом 1871 года. — Т. 2. — Москва, Ленинград. — 1949. — № 181.
7. Гильфердинг А. Ф. Онежские былины, записанные летом 1871 года. — Москва, Ленинград. — Т. 3. — 1950.

— № 265.

8. Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 4. — Кн. 1. — Київ, 1994.
9. Гура А. В. Брак и свадьба в славянской народной культуре: Семантика и символика. — Москва, 2012.
10. Даль В. Червоно-русские предания. — 1856. — С.3-10. [Електронний ресурс]/ режим доступу: <http://www.philolog.ru/dahl/html/paf/predan.paf> .-
11. Дибя Ю. Урбаністично-адміністративні реформи княгині Ольги (3: Новгород до Новгорода) // Студії мистецтвознавчі. — Київ, 2012. — Ч.4(40). — С.78-108.
12. Драгоманов М. Шолудивий Буняка в українських народних оповіданнях // Драгоманов М. Розвідки. — Львів, 1897. — Т.2. — С.103-172.
13. Йосафат (Скрутень), ерм. «Сгнопись» пліснесько-підгорецького монастиря// Записки Чина Св. Василя Великого. — Жовква, 1924. — Т. 1. — Вип. 1. — С. 92-103.
14. Йосафат (Скрутень), ерм. «Сгнопись» пліснесько-підгорецького монастиря// Записки Чина Св. Василя Великого. — Жовква, 1925. — Т. 1. — Вип. 2-3. — С. 306-313.
15. Ироическая пѣснь о походѣ на половцѣвъ удѣльнаго князя Новагорода-Сѣверскаго Игоря Святославича. — Москва, 1800.
16. Исторические песни малорусского народа / С объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. — Т. 1. — Киев, 1874.
17. Колядки та щедрівки. Зимові обрядова поезія трудового народу / Упорядкування, передмова і примітки О. І. Дея. — Київ, 1965.
18. Кольбух М. Агіографічні матеріали про св. Ольгу в фондах відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України // Другі «Ольжині читання». Пліснеськ-Львів, 14-15 червня 2007 року. — Львів, 2007. — С. 37-40.
19. Медведев И. П. Поэма Кесария Дапонте (XVIII в.) «Княгиня Ольга, или История крещения Россов» // Вестник церковной истории. — 2010. — № 3/4. — С.5-15.
20. Мердох Ю. Всеволод Володимирович — правнук княгині Ольги // Треті «Ольжині читання». 31 травня 2008 року. — Львів, 2009. — С.47-54.
21. Миллер Вс. Ф. Очерки русской народной словестности. Былины. — Т. 1. — Москва, 1897
22. Миллер Вс. Ф. Очерки русской народной словестности. Былины. Т. 2. — Москва, 1910.
23. Миллер Вс. Ф. Экскурсы в область русского народного эпоса. — Москва, 1892. — I-VIII.
24. Мицько І. Болгарський царевич Боян на Волині // Старий Луцьк. — Луцьк, 2013. — Вип. 9. — С. 114-131.
25. Мицько І. До історії поширення в Європі переказів про княгиню Ольгу // П'яті «Ольжині читання». Пліснеськ, 7 травня 2010 року. — Львів; Броди, 2011. — С.3-12.
26. Мицько І. Пліснеськ — батьківщина княгині Ольги // Конференція «Ольжині читання». Пліснеськ. 10 жовтня 2005 року. — Львів, 2006. — С. 61-81.
27. Мицько І. Родовід княгині Ольги за європейським епосом // Другі «Ольжині читання». Пліснеськ-Львів, 14-15 червня 2007 року. — Львів, 2007. — С.18-34.
28. Мицько І. Свята Ольга в епосі України // Треті «Ольжині читання». Пліснеськ. 31 травня 2008 року. — Львів, 2009. — С.32-34.
29. Мицько І. Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я X-XI століть // П'яті «Ольжині читання». Пліснеськ, 7 травня 2010 року. — Львів; Броди, 2011. — С.27-39.
30. Мыцко И. Датское происхождение князя Олега [Електронний ресурс]/ режим доступу:<http://conference.dansk.ru/content/view/28/39/>
31. Полное собрание русских летописей. Лаврентьевская летопись — Ленинград, 1926-1928. — Т. 1.— Вип. 2.
32. Полное собрание русских летописей.— С.-Петербург, 1908. — Т. 2.
33. Полное собрание русских летописей. — Т. 9. — С.-Петербург, 1862.
34. Полное собрание русских летописей. — С.-Петербург, 1908. — Т. 21. — Ч. 1.
35. Пчелов Е. В. Генеалогия древнерусских князей. — Москва, 2001. — С. 158-160.
36. Рождественская Т. В. Высоцкий Сергей Александрович // Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: В 5 т. — С.-Петербург, 1995. — Т. 1. А-В. — С. 262-263.
37. Рыбаков Б. А. Древняя Русь. Сказания. Былины. Летописи. — Москва, 1963.
38. Спасский Ф. Г. Русское литургическое творчество. — Москва, 2008.
39. Теофіл (Коструба), ерм. «Середньовічна традиція» пліснесько-підгорецького монастиря // Записки Чина святого Василя Великого. — Львів, 1935. — Т. 6. — Вип. 1/2. — С. 307-313.
40. Турилов А. А., Чернцов А. В. «Кроник Псковский» в контексте русской «легендарной» историографии XVII в. // Древняя Русь: Вопросы медиевистики. — Москва, 2011. — № 3 (45). — С. 113-114.
41. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. — Ч. 1. — С.-Петербург, 1852.
42. Халанский М. Г. К истории поэтических сказаний об Олеге Вещем // Журнал Министерства народного просвещения. — С.-Петербург, 1902. — Июль. — Ч. 342. — С. 287-356.
43. Халанский М. Г. Народные говоры Курской губернии // Сборник Отделения русского языка и словесности Академии наук. — С.-Петербург, 1904. — Т. 76. — № 5. — С. 1-384.

44. Шематизм Провінції св. Спасителя ЧСВВ. — Львів, 1867.
45. Якушкин П. Путевые письма из Новгородской и Псковской губерний. — С.-Петербург, 1860.
46. Długosi I. Historia Polonica. — Dobromilae, 1615.
47. Długosi I. Historiae Poloniae Libra XII. — Lipsiae, 1711. — T. 1.
48. Kampaniewicz B. Wiadomość o Podhorcach i klasztorze bazylińskim // Lwowianin. — Lwów, 1838. — T. 3 (7). — S. 291-293.
49. Kazimierz II Sprawiedliwy [Електронний ресурс] / режиса доступу: pl.wikipedia.org/wiki/Kazimierz_II_Sprawiedliwy
50. Morawski Szcz. Rzut oka na szczątki historycznego grodu niegdyś zwanego Plesnisko // Biblioteka naukowego zakładu im Ossolińskich. — Lwów, 1847. — T. 2. — Z. 5. — S. 513-521.
51. Orbini M. Il regno de gli slavino. — Pesano, 1601.
52. Rychlicki Fr. Podhorce z ich okolicą // Rozmaitości. — Lwów, 1819. — Nr 115. — S. 453-562.
53. Siarczyński F. Dzieje niegdyś księstwa Bełzkiego i miasta Bełza // Czasopism naukowy księgozbioru publicznego im. Ossolińskich. — Lwów, 1829. — T. 2. — Z. 3. — S. 3-19.
54. Siemiński L. Podania i legendy polskie, ruskie, litewskie. — Poznań, 1845.
55. Wagilewicz D. J. Szeludywy Buniak. Z podań ludu // Biblioteka Ossolińskich. — Lwów, 1844. — T. 11. — S. 181-195.
56. Wasilewski T. Morawskie państwo // Słownik starożytności słowiańskich. — Wrocław, 1965. — T. 3. — Cz. 1. — S. 291-296.

Олександр ДЕМ'ЯНЮК (Луцьк)

МІСТО ВОЛОДИМИР У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІЙ ІСТОРІЇ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Наприкінці X ст. у Київській Русі гостро постало питання про охорону своїх кордонів. У цю пору на західних рубежах держави з'являється кілька укріплених «городів», які за своїми функціями мали фортифікаційне значення. Одним із міст, яке розташовувалося на крайньому заході Київської Русі став Володимир – місто, доля якого відіграла важливу роль у становленні слов'янської державності, утвердженні християнства на українських землях, піднесенні могутності Київської Русі.

Із кінця X ст. місто Володимир уже, ймовірно, існувало як прикордонна застава, своєрідна західна «брама» держави. І хоча перша писемна згадка про Володимир (988 р.) пов'язана із його передачею київським князем Володимиром Святославовичем своїм синам – спочатку Всеволоду (син Рогнеди), згодом – Борису (син болгарки), однак на той час це уже був міцний прикордонний фортифікаційний об'єкт.

М. Грушевський з цього приводу зазначав (тут і далі цитати подано мовою оригіналу): «Володимир посадив одного з своїх синів – Бориса в Володимирі; очевидно він віддав йому при тім всі землі на захід від Деревської землі, де сидів його иньший син – Святослав. Потім Бориса переведено в Ростов, а в Володимирі сів иньший Володимирович – Всеволод» [1, 262-263].

Про високий статус Володимира тієї доби зазначає й інший український дослідник І. Крип'якевич: «Приєднавши західні землі, Володимир подбав про те, щоб їх міцніше зв'язати з Київською Руссю. В першу чергу він створив нову столицю Волині – Володимир. Старі центри – Волинь, Червен, Бужськ та ін. не відповідали новим завданням, і навіть, маючи традиції самостійності, могли заважати розвитку нового державного життя. Для організації нової влади потрібний був новий центр, яким і став Володимир» [2, 65].

Упродовж усієї княжої доби Володимир відігравав важливу роль. Так, у 1017 р. Святополк Окаянний, вигнаний з Києва Ярославом, зі своїм тестем, польським королем Болеславом Хоробрим, зібравши військо (300 німців, 500 угорців, 1000 печенігів) [3] переміг Ярослава під м. Велинем (за 20 верст від Володимира).

У літописі ця подія описана так «У рік 6526 (1018). Рушив Болеслав (князь лядський) зі Святополком на Ярослава, з ляхами. Ярослав же собрав множество русі, варяів, словен, рушив супроти Болеслава і Святополка, і прийшов до (города) Волині, і стали (війська) обаполи ріки Бугу. А був у Ярослава кормилець і воевода Блуд. І став Блуд глузувати з Болеслава, говорячи: «Ось як ми пропорем тобі тріскою черево твоє товстее!». Був – бо великий і важний Болеслав, так що навіть на коні не міг він сидіти, але був тямущий. І сказав Болеслав до дружини своєї: «Якщо вам не прикро від глузування – я один погину!» І, сівши на коня, вбрів він у ріку, а вслід за ним – вої його. Ярослав же не встиг приготуватися до бою, і переміг Болеслав Ярослава. Ярослав утік тоді з чотирма чоловіками до Новгорода, а Болеслав ввійшов у Київ зі Святополком» [4, 82].

У 1019 р. князь Ярослав переміг князя Святополка на р. Альті, проте західноволинські землі з червенськими містами до смерті Болеслава Хороброго залишилися у його володінні. У 1030 р.,

Управління культури Волинської облдержадміністрації
Володимир-Волинська міська рада
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Відділення Інституту Дослідів Волині у Вінніпезі при СНУ
Волинський краєзнавчий музей
Володимир-Волинський історичний музей
Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир»
Волинська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Державний архів Волинської області
ДП «Волинські старожитності» ДП «НДЦ «Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України
Волинська обласна редакційна колегія тому «Звід пам'яток історії та культури
Волинської області»

Наукове видання

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ ВОЛИНИ ТА ПОЛІССЯ. ХРИСТІЯНСТВО В ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРІ ВОЛОДИМИРА-ВОЛИНСЬКОГО ТА ВОЛИНИ

Науковий збірник

Випуск 47

*Матеріали XLVII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції,
присвяченої 1025-й річниці Хрещення Київської Русі
та першої писемної згадки про м. Володимир-Волинський,
м. Луцьк – м. Володимир-Волинський, 19-20 червня 2013 року*

Друкується в авторській редакції.

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен,
географічних назв та інших відомостей несуть автори публікацій.

Виготовлення оригінал-макету – Олександр Трофімук.

Здано на виробництво 5.06.2013 р. Підписано до друку 15.06.2013 р.
Формат 60х68 1/8. Гарнітура Times.
Папір друкарський. Офсетний друк. Ум. друк. арк. 37,9. Обл.-вид. арк. 53.
Накладом 300 прим. Вид. № 481.
Ціна вільна. Замовне.

Віддруковано на МП «Пульс». 43000, м. Луцьк, вул. Б. Хмельницького, 3/9.